

Богдалина Братанова¹

БОРИС ДЕНЕВ В ПОЛЕТО НА ИЛЮСТРАЦИЯТА. НЯКОИ МАЛКО ИЗВЕСТНИ ТВОРБИ. (50 ГОД. ОТ СМЪРТТА НА ХУДОЖНИКА)

Bogdalina Bratanova

THE ILLUSTRATIONS OF THE ARTIST BORIS DENEV (1883–1969).

LITTLE KNOWN WORKS.

(ON THE OCCASION OF THE 50TH ANNIVERSARY OF THE ARTIST’S DEATH)

Abstract: An important figure in Bulgarian cultural and artistic history from the first half of the XXth century is the great artist from Veliko Tarnovo – Boris Denev (1883–1969). He is a famous and prominent master mainly of the landscape, which represents the romance and charm of his native town. During his turbulent and dramatic life, Denev works in different artistic fields, but his illustrations for books and magazines, remain a little to the side. The main aim of this article is to draw attention to the illustrator Boris Denev and to his drawings during the years from 1928 to the end of the 1940s. The focus of the interpretations will be on the illustrations for poetry collections, short stories and feuilletons, on his work for specialized publications, as well as on his collaboration with other artists.

Keywords: *Bulgarian painter; art landscape; imprints illustrations; drawings; books.*

Роден на 7 февруари 1883 г., големият български творец Борис Денев Чоканов² започва житейския си път във Велико Търново. След завършване на основно и гимназиално образование в родния си град, учителства в село Иванча, както и в Търново (1902), както и в родния си град (1903–1908). По-късно, за кратко е учител по рисуване и в Първа мъжка гимназия в София (1931 г.). Още през 1909 г. като самоук художник устройва първата си самостоятелна изложба от пейзажи в Рисувалното училище³ в София, след което заминава за Мюнхен, където специализира живопис в периода 1909–1914 г.⁴ През 20-те години на двадесети век работи известно време в Италия, посещава Франция и Гърция, като престоят му в чужбина е отразен в множеството рисунки, скици и етюди.

Творческият път на Борис Денев е белязан с майсторски изработени пейзажи, портрети и композиции с исторически, библейски и военни сюжети, датиращи от първата половина на ХХ-ти век. Той оставя след себе си и хиляди рисунки, скици, етюди, графики и много други, в различни стилкови направления и техники. Неговите изяви в областта на баталната живопис отразяват пе-

¹ b_bratanova@abv.bg

² **Борис Денев.** Енциклопедия на изобразителните изкуства в България, том 1. С., ИИ БАН, 1980, с. 225.

³ Днес Национална художествена академия.

⁴ Учи живопис в Мюнхенската художествена академия при проф. Лео фон Льоффтц, Карл фон Маар и Анджели Янк.

риода на двете световни войни, като творбите, които създава са от изключително значение, както в исторически аспект, така и като произведения на изобразителното изкуство. През целия живот на Борис Денев, любима негова тема обаче си остава родният град Велико Търново, с романтиката на природата, с очарованието на старинната архитектура, както и с величественния заряд на древната българска столица. Именно търновските импресионистични пейзажи са емблематични за творчеството на художника⁵. Затова Ирина Михалчева го нарича: „най-нежният художник на българската природа“⁶.

Периодът в който живее и твори Борис Денев е превратен, бурен и много драматичен. Белязан е от множество значими събития, процеси и преобразувания от всякакво естество: политическо, социално, културно. Житетският път на Денев преминава през прехода на двата века и навлизащите модерни западни влияния от началото на двадесетото столетие, които са отразени в неговите интереси към модернистичните насоки на довоенния период. През войните които преживява⁷, той рисува множество композиции с исторически и битови сюжети, наситени с военните действия и отразяващи живота на войника, които днес са важно документално свидетелство на тези отминали събития. Последва завръщане към родното с движението „Родно изкуство“ от 20-те години, новите насоки в изкуството от 30- и 40-те години, което съвпада с неговата творческа зрелост. Не на последно място от значение за художника е преломният обрат в политическия строй след 1944 г. и съответно в изкуството – съществено белязали последните две десетилетия от живота му. Всички тези тенденции маркират ярко целия живот и творчество на художника.

Съществен момент за Денев, през всичките тези десетилетия и съпътстващи преходи, неговото активно участие в художествения живот в страната и извън нейните пределите⁸. Над 50 са самостоятелните и общи изложби в България и чужбина⁹, които не минават без неговото име. Първоначално участва в изложби на „Дружество на художниците в България“, а по-късно през 1919 г. е сред основателите на дружество „Родно изкуство“. През 1927 г. с Никола Танев¹⁰ основават известната софийска „Галерия на 6-те“¹¹, намираща се на някогашната ул. „Търговска“². От края на 30-те до 40-те години на миналия век, активно участва в изложби на на модерното тогава

⁵ Художникът има над 2000 творби с пейзажи от Велико Търново, всяка наситена със своето очарование и магия. По-голямата част от мащабното творчество на Борис Денев е собственост на най-големите български галерии, където могат да се разгледа. Някои картини са изложени в Художествената галерия „Борис Денев“ във Велико Търново. (Той е патрона на Регионалната художествена галерия във Велико Търново от 2003 г., като галерията е наречена на името на търновския художник по повод 120 години от рождението му). Негови творби притежават редица европейски и значими наши галерии и изявени колекционери. Десетки са живописни платна, рисунки и скици пръснати из много софийски домове. Негови произведения са във фондовете на НХГ, НМБИИ, СГХГ, СБХ, НВИМ, художествените галерии в Плевен, Пловдив и Сливен, БНБ и много други. Част от неговия архив се намира в ЦДА, а друга, по-голяма част, както и и домът му на у. Шипла 18 са завещани на СБХ от дъщеря му художничката Славка Денева.

⁶ Михалчева, И. Борис Денев. София, 1964, с. 5.

⁷ Борис Денев преживява няколко войни: Балканска война (1912 – 1913), Междусъюзническа война (1913), Първа световна война (1914 – 1918) и Втора световна война (1941 – 1945)

⁸ Денев участва в изложби в Прага, Белград, в изложби в Германия, Италия, Франция и много други

⁹ Всичките са подробно описани от Ир. Михалчева (Михалчева, И. Борис Денев. София, 1964, с. 470, както и „Публикации“, с оценки на неговото творчество). Също така, справка може да се направи и на <https://www.sbhart.com/bg/page/history>, консултирано на 2.03.2020.

¹⁰ Тяхното приятелство е описано в: Танев, Н. Спомени, София. 1983.

¹¹ „Галерия на 6-те“ – основана 1927 г. на някогашната ул. Търговска № 2 в София, но несъществуваща днес. Художественото пространство е създадено по идея на художника Ник. Танев, който кани приятелите си Борис Денев, Иван Лазаров, Иван Пенков, Сирак Скитник и Дечко Узунов. Шестимата творци се обединяват и още през февруари 1927 г. е представена първата обща изложба в галерията. През насокото години на своето съществуване галерията организира както изложби свързани с изящното изкуство, така и в областта на приложното изкуство. Най-изявените български творци представят тогава самостоятелни изложби в нея.

дружество „Съвременно изкуство“, както и представя изложби на дружеството в чужбина. Излага в общите изложби организирани от „Съюза на дружество на художниците в България“. Важен момент от биографията на Денев е, че е включен в изложбата за Световното изложение в Париж през 1937 г., както и в българската изложба в Атина, през 1940 г. Избран е за комисар на българския павилион на Венецианското биенале през 1942 г.

В резултат от толкова много и многостранни занимания и интереси, личността на Денев се оформя неминуемо изключително многолика, респективно и в чисто творчески аспект. Той съумява да се изявява в разнопосочни творчески поприща и сфери, като освен художник и учител, той е писател¹², художествен критик¹³, илюстратор¹⁴, а по думите на изкуствоведа Р. Маринска е и сред „най-колоритните фигури в средата на артистичната столична бохема“¹⁵.

Паралелно с живописването, Денев през целия си живот се занимава и с илюстрирането на текстове в различни издания, като тази негова дейност е по-слабо позната и сякаш остава малко встрани от интересите на специалистите¹⁶, занимаващи се с неговото творчество. Именно малко непозната и неизследвана страна от творчеството на художника ще бъде обект на анализирани в настоящия текст, както и по-конкретно ще бъдат разглеждани някои негови работи в областта на приложната графика и илюстрацията. Основната цел е да се насочи вниманието към графичните произведения на Борис Денев по страниците на поетични сборници, разкази, фейлетон и специализирани издания. Но също и към характеристиките, специфичната стилистика и изразните средства на художника като илюстратор и приложен график, както и към сътрудничеството му с изявени творци от областта на писаното слово.

Още съвсем млад, по време на Балканската война му се налага да прекъсне обучението си, за да отиде на фронта като санитар-доброволец, като по-късно взема участие и в Първата световна война. В продължение на десет години (1914 – 1925) е военен художник към щаба на армията в София и работи като военен художник към Министерство на войната¹⁷. След напускане длъжността на военен художник през 1925 г., той се отдава на свободна практика.

Именно в диапазона между двете световни войни, Борис Денев работи върху оформлението на няколко издания, през отделни последователни периоди от живота си, като характерно е, че те са изключително различни по вид, стил и насока. Извън сферата на живописата, една от първите работи с които се захваща по това време е епическата поемата „Чеда на Балкана“¹⁸ на Кирил Хр-

¹² След 1944 г. и забраната да живописва, той се занимава и с научноизследователска работа, като разглежда проблемите на перспективата и педагогиката на ранното преподаване по рисуване. Автор е на книги за практическа насоченост на перспектива. (1948 г. издава „Перспективата в живописата и архитектурата“, а през 1957 г. и „Свободна конструктивна перспектива“).

¹³ Денев сътрудничи с публицистика и илюстрации на няколко вестника. Освен политическите му фейлетони за в. „Слово“ (1922–1944) и „Зора“ (1919–1944), пише и за „Илюстрирана седмица“ (1923–1936), „Напред“ (1926–1929) и някои други издания. Има множество статии посветени на творци, творчеството им, отзиви от изложби, критически анализи и много други (Виж: католога Христова-Радоева, В. Борис Денев (1883–1969). София, 2013, с. 42–48). По страниците на много списание и вестници се откриват репродукции на негови картини.

¹⁴ Работи немалко приложна графика, като три основни издания в областта на книжната илюстрация на Борис Денев ще бъдат предмет на разглеждане в настоящия текст. Но неговата дейност е всеобхватна.

¹⁵ Маринска, Р. 20-те години в българското изобразително изкуство. София. 1996, с. 144.

¹⁶ Основни издания посветени за художника са на Михалчева, Ирина. Борис Денев. София, 1964; **Христова-Радоева, В.** Борис Денев (1883–1969). София, 2013. Ружа Маринска му посвещава отделна статия в изследването си: Маринска, Р. 20-те години в българското изобразително изкуство. София. 1996, с. 140. Проф. Димитър Аврамов коментира неговото творчество в Аврамов, Д. Летопис на едно драматично десетилетие. София, 1994. Те основно разглеждат живописното творчество на Денев. Откриват се и статии и публикации: Михалчева, И. За естетическите позиции на Борис Денев. Проблеми на изкуството. 1983, бр 3, с. 52–58, Георгиева, М. Борис Денев – памет и заборава. В. Култура, Бр. 26 (2997), 12 юли 2013, както и такива в електонен вариант.

¹⁷ Огромна част от неговото творчество от военните периоди, днес се съхранява в Националният военноисторически музей в София (НВИМ).

¹⁸ **Христов, Кирил.** Чеда на Балкана. Част 1. Епическа поема. София, 1928, (придворна печатница).

стов, издадена през 1928 г. Това „централно творение“¹⁹ на поета, посветено на Балканската война, неслучайно е поверено на Денев, както заради силните патриотични чувства на художника, така и заради неговия голям опит и талант в рисуването на военна тематика. За стихосбирката на големия наш поет, Денев изработва 52 на брой черно-бели илюстрации (разпределени в осемте части на поемата), правени по натура, с изключително качествено. Тематично те са посветени на възхвалата на Балкана, на Загоре и Странджа, на българското и на родното, на храбростта, на война и войната. Цялостно погледнато, рисунките представляват епопея на тържеството на български дух и героя, на патриотичния подвиг. Разположени на цели страници, те изобразяват важни моменти от поемата, от народния живот и живота на войника, героя и патриота. Под всяка илюстрация е цитирана кратка строфа от поемата, за която тя се отнася. Творбите са издържани в еднаква визуална стилистика. Като основен графичен способ е използван контрастът – редуването и противопоставянето на бели и черни петна, на плътна и тънка линия, на по-груб, едър и на по-фин и деликатен штрих. На определени места се открива известна декоративност или експресивност, като в повечето илюстрации на преден план е изведена фигурата на героя. Със своят замах, подход и внушение черно-белите илюстрации на Денев наподобяват цветните му маслени картини, но и се разграничават технически от тях. За поемата самият К. Христов пише в свое писмо следното: „Аз мисля, че рядко двама хора на различни изкуства са намирали толкова допирни точки в своята работа“²⁰ и по-надолу той дори го нарича „...постижение единствено по рода си в нашето изкуство...“²¹.

Оставяйки в контекста на военната тематика и в периода, на големите политически преобразувания от 40-те години у нас и в Европа, Борис Денев работи в продължение на повече от пет години за цикъла „**Разкази и Фейлетони**“²² (1937–1941), на друг свой приятел и съмишленик – Тодор Кожухаров²³. Поредицата представлява събрани разкази за българската военна сага на Втората световна война, неминуемо наситени със силен политически заряд. Излизат в шест последователни тома през годините, като всеки от тях носи отделно заглавие. Корицата и рисунките по страниците им (том 1-6) са поверени и на Борис Денев, който работил заедно в съавторство с Любомир Йорданов²⁴. Единствено за том 2 озаглавен „Военни разкази“, той изработва самостоятелно корицата и всички рисунки по страниците. Информацията потвърждаваща неговото авторство, откриваме отбелязана в малко каре на последната страница на всяко от изданията. Томовете са посветени на военна тема и са вдъхновени от Втората световна война, от героизма и от патриотизма на българския войник. Като цяло прави впечатление, че графичните илюстрации тук доста се различават от предходните. След близо почти двадесет години, авторският почерк вече е друг. Ако кориците и заглавията за издържани в експресивна и категорична стилистика и почерк, то в техен противовес са илюстрациите, разположени в самия текст, изградени с по-дребни, по-прецизни и бърбиви контур и линия. Всеки детайл е внимателно изработен и овладян, а почеркът е по-фин. С помощта на линия и контур, са изведени предните и задните планове на илюстрацията, търсено е противопоставяне на светлини и сенки, изваждането и акцентирането на човешката фигура или коня на фона на пейзажа и на природата, на военните събития. Във всичките книжки проличава общата насока и стилистика в репродуцирането на сходни фигури върху кориците и в илюстрациите.

¹⁹ **Христова-Радоева, В.** Борис Денев (1883–1969). София, 2013, с. 16 (в своя каталог авторът цитира писмо на К. Христов до Б. Денев, като цялата им кореспонденция се съхранява днес в архива на Б. Денев в СБХ.)

²⁰ **Христова-Радоева, В.** Борис Денев (1883–1969). София, 2013, с. 16

²¹ Пак там.

²² **Кожухаров, Т.** Разкази и Фейлетони (1937–1941). София, 1940. (Изд АБВ)

²³ Голям наш публициста, журналисти, писател баталист, патриот и политик и белетрист, самият той участник във военните действия /<http://plovdivlit.com/werk.php?id=868&autor=Svetla%26nbsp,%20%3BKarayaneva/>, консултирано на 5.12.2019 и <https://literaturesviat.com/?p=128335>, консултирано на 20.02.2020. Т. Кожухаров оставя внушителна поредица от военни разкази, спомени и фейлетони, издадени в няколко сборника между 1921 до 1940 г..

²⁴ За художника Любомир Йорданов не се открива информация или биографични данни.

След Деветосептемврийския преврат през 1944 г., Денев е арестуван от новата власт заради публикувани фейлетони във вестниците „Зора“²⁵ (1919-1944) и „Слово“²⁶ (1922-1944) и прекарва десет месеца в лагери, без да бъде съден. Обявен е за фашист²⁷ и изключен от Съюза на българските художници (СБХ). След освобождаването му е забранено да се занимава с рисуване и да се изпява в художествения живот на страната. През 1956 г. Борис Денев е възстановен в СБХ, а едва през 1967 г. е напълно реабилитиран и удостоен със званието „Заслужил художник“.

От този драматичен период от живота на Денев датира и третото издание, което ще разгледаме в настоящия текст и в този смисъл, то се явява по-различно по вид и насока. След завръщането си от лагера художникът приема предложението за работа върху учебното пособие за Българска държавна консерватория²⁸: „История на музиката“²⁹, издадено през 1946 г. в съавторство с големия музиколог, преподавател и близък приятел Стоян Брашованов³⁰. За него Денев създава своя цикъл от около близо 50 портрета-рисушки на видни европейски композитори, както и няколко рисушки на музикални инструменти. Той изработва и оформя корицата с малка винетка, представляваща тракийския певец Орфей с лирата си, символ и олицетворение на изкуството на музиката. Интересно е, че и тук, работейки само върху портрети, Денев показва своя широк диапазон от графични и изразни възможности. Забелязва се, че самите портрети са доста различни по между си. Част от образите са изградени с изключително прецизен шрих, линия и контур, а други с по-плътни петна, дебели контурни очертания, с акцентирание на определени детайли от лицето на изобразената личност.

Очевидно е, че неслучайно Денев работи с толкова вещина върху подобно издание, тъй като самият той е имал отношение не само към живописата, а към изкуството на музиката. Неособено известен е фактът, че самият той първоначално започва да свири на цигулка, по-късно на кавал и тамбура, като същевременно е изработвал и музикални инструменти³¹. Знае се за неговото близко приятелство и дългогодишна кореспонденция с големия наш бас Борис Христов през 60-те години на XX век.

Може да се обобщи, след проследяване на трите издания, че работата на Борис Денев по тях е доста разнородна и разнопосочна по стил и по вид, но има и немалко сходства по отношение на авторски подход и лично отношение. Художникът се променя и изгражда творчески през годините, като следва изискванията и зададената тематика на съответното издание. Всяко книжно произведение е продукт на своята епоха, като неминуемо е строго придържащо се към обществените и политическите събития в страната. Във всяко от тях художникът следва насоката, темата

²⁵ „Зора“ (1919–1944) е независим информационен ежедневник. Ред. Данаил Крапчев и Георги Белчев. София, Придв. пща. Едно от най-големите и трайни български буржоазни всекидневници до 9 септ. 1944 г. Създаден е от средите на едрият капитал в България и е свързан с началото на деморкатическата партия, с ВМРО и с антисъветските белогвардейски центрове, които водят борба с управлението на БКП. Със своите статии, информация и други материали от областта на икономиката, политиката и културата, вестникът е единствен представител на идеологията и политиката на българската реакционна буржоазия в периода до 9 септ. 1944.

²⁶ „Слово“ (1922–1944) е всекидневник за политика, спопанство и културен живот. Дир. Ал. Греков, София, п-ца Витоша. Всекидневен, реакционен обществено-политически и информационен вестник за борба с правителството на БЗНС, трибуна срещу БКП и СССР. Между сътрудниците: Т. Кожухаров, Борис Вазов, В. Пундев, Сирак-Скитник.

²⁷ **Мутафчиева, В.** Краят на Деневи. Из „Спомени не за издаване“. в. Литературен форум, бр. 7(189) 16–22. II. 1994, с. 1.

²⁸ От 1995 г. преименова на Национална музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“.

²⁹ **Брашованов, .** История на музиката. Изд. Българска книга. София, 1946.

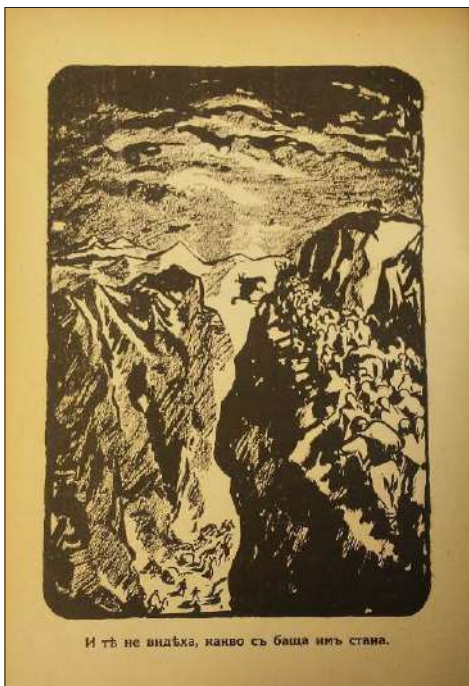
³⁰ Големият български музиколог-фолклорист и общественик, преподавател и ректор в Държавната музикална академия, считан за първия български професионален музиколог у нас /https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD_%D0%91%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2/, консултирано на 23.11.2019.

³¹ Борис Денев е бил част от някогашния известен софийски оркестър „Бръмбъзците“, който през 30-те години организират тържества и забави за софийската интелигентция в Дома на изкуствата и печата.

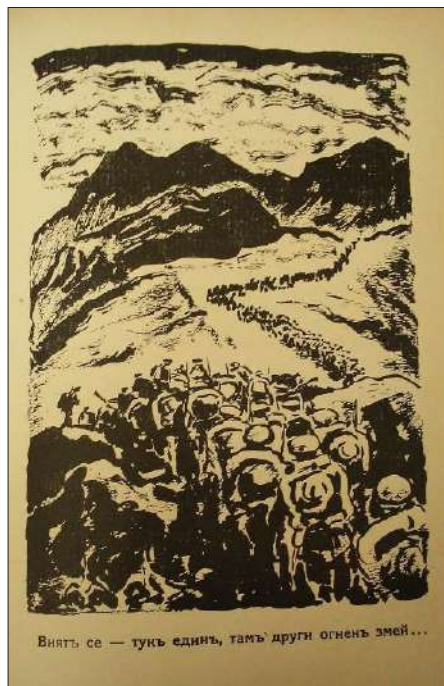
и литературната стилистика на авторовото послание. Илюстрациите му са визуално отражение на творбата, но също така и на личното отношение и поглед на самия Денев към протичащите събития, политически режими и художествени насоки на съответния период. Във всяко едно издание, проличава неговите широки, разнообразни, а и в контекста на поставената задача, безспорни художнически качества.

Борис Денев умира на 31 декември 1969 г., като последните години прекарва основно работейки в ателието си. По-късно едва през 80-те години, той е реабилитиран в полето на българското художествено пространство³². Преди всичко живописец, майстор на четката и баграта Денев оставя в наследство едни от най-прекрасните пейзажи на българската природа, чрез които именно таланта му ярко се откроява и изпъква. Той е един от често изследваните и сравнително немалко публикувани и репродуцирани автори в справочната и научна литература³³. Но другата страна на неговия талант – творбите му в областта на приложната графика, рисунката и илюстрацията, макар и малобройни, са не по-малко стойностни. Приложните и илюстративните му изяви, разкриват една непозната негова страна. Именно тази част от творчеството на Борис Денев, предстои да бъде осветена повече в бъдеще, тъй като към момента не е разглеждана и представяна отделно, в различни наубни публикации или издания³⁴. Интерес би представлявало може би и анализирането на илюстрациите на Денев по няко други литературни текстове, както и към негови собствени такива.

Забележителният художник, интелектуалец и творец, наречен още през 1927 г. „...крупна личност в нашето изобразително изкуство“³⁵, Борис Денев през годините и днес е високо ценен и уважаван за приноса му към визуалната култура на страната³⁶. Съдбата на тази драматична и многостранна личност, преплита моменти изпълнени със признание и слава, но и с несправедливост и нелеки препятствия. Творецът с многостранни интереси в различни области на науката и изкуството, споделя нелеката участ на българските интелектуалци през смутния и объркан период от първата половина на ХХ-ти век. Въпреки превратностите и нелеката си съдба Борис Денев остава в историята на изобразителното ни изкуство с най-добрите образци, които ни връщат в началото на миналия век.

1. Христов, Кирил. Чета на Балкана.
Част I. Епическа поема. София, 1928,
(придворна печатница). Песен I, стр. 22

2. Христов, Кирил. Чета на Балкана.
Част I. Епическа поема. София, 1928,
(придворна печатница). Песен VI, стр. 255

3. Христов, Кирил. Чета на Балкана.
Част I. Епическа поема. София, 1928,
(придворна печатница). Песен VI, стр. 287

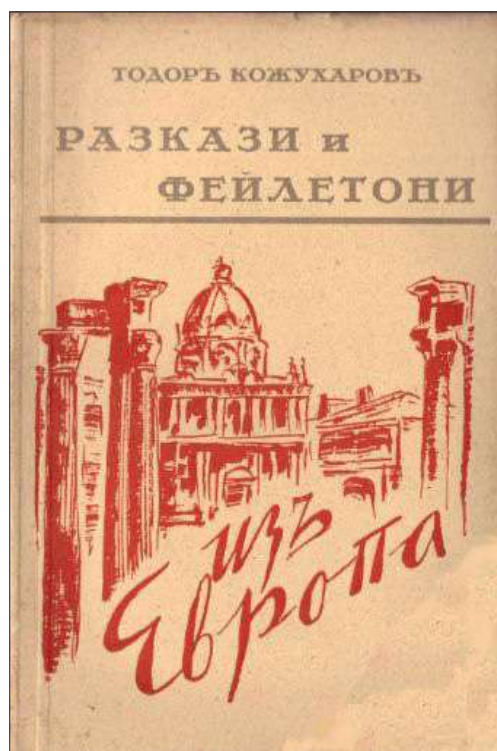
4. Кожухаров, Тодор „Разкази и Фейлетони“ (1937-1941). София, 1940. (Изд АБВ), кн. 1 корица

5. Кожухаров, Тодор „Разкази и Фейлетони“ (1937-1941). София, 1940. (Изд АБВ), кн. 2 корица

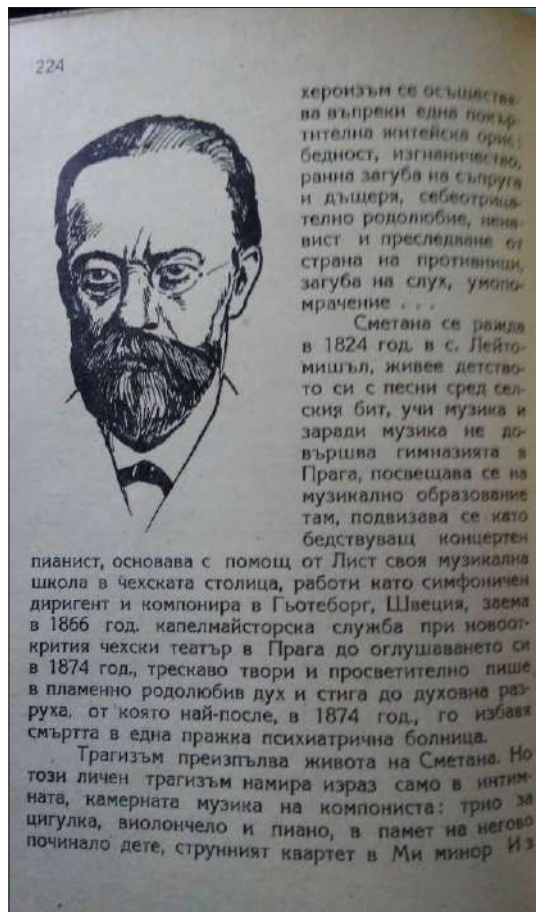
6. Кожухаров, Тодор „Разкази и Фейлетони“ (1937-1941). София, 1940. (Изд АБВ), кн. 3 корица

7. Кожухаров, Тодор „Разкази и Фейлетони“ (1937-1941). София, 1940. (Изд АБВ), кн. 5 корица

8. Брашованов, Стоян.
История на музиката.
Изд. Българска книга. София, 1946, стр. 198

9. Брашованов, Стоян.
История на музиката.
Изд. Българска книга. София, 1946, стр. 224